

# ОСОБЛИВОСТІ СОЦІАЛЬНОЇ РОБОТИ У СІЛЬСЬКІЙ МІСЦЕВОСТІ

***Кравченко Оксана Олексіївна***

доктор педагогічних наук, доцент, декан факультету соціальної та  
психологічної освіти,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

***Скочко Максим Олександрович***

викладач кафедри соціальної педагогіки та соціальної роботи,

Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини

**Анотація:** У статті схарактеризовано особливості соціальної роботи в умовах українського села; визначено основні напрямками соціальної роботи на селі; розкрито зміст факторів, які значно ускладнюють соціальну роботу на селі; виокремлено перспективні напрями соціальної роботи в сільській місцевості.

**Ключові слова:** соціальна робота, соціальний працівник, сільська місцевість, соціальні послуги.

**Annotation:** The article analyzes peculiarities of social work in the conditions of the Ukrainian village; the main directions of social work in the village are described; the number of population in rural areas is determined; the content of the factors that considerably complicate social work in the village is revealed; features of social work in rural areas are singled out.

**Key words:** social work, social worker, vocational training, rural area.

Сутність, форми, методи, зміст соціальної роботи визначаються географічними і регіональними особливостями проживання споживачів соціальних послуг, тобто в селі чи місті. Дослідження цього питання слід розглянути в таких аспектах: визначення специфіки соціальної роботи залежно від територіальних ознак; демографічні показники; інфраструктура: освітні заклади, заклади культури, охорони здоров'я,

праці і соціальної політики, соціальні служби; ритм життя; рівень економіки; потреби у послугах; ресурси соціальної роботи; завдання соціальної роботи [4].

Глибокі економічні реформи на селі розпочались трохи пізніше ніж у містах, і тому село на собі відчуває своєрідний вплив негативних соціальних наслідків цих економічних перетворень. За цих обставин соціальні проблеми мають тут більш гострий характер, а ресурсів для їх вирішення виявляється набагато менше, ніж у містах. Сьогодні тривожним сигналом для українського села є відстала соціальна інфраструктура, брак коштів і професійно підготовлених фахівців.

Зазначені явища потребують глибокого теоретичного осмислення і конкретних практичних рекомендацій, апробованих досвідом і самим життям. Проте в науковій літературі цьому приділяється недостатня увага. В роботах Н. Гусак, Р. Вайноли, А. Капської, О. Карагодіної, О. Карпенко, Н. Коляди, В. Лютого, О. Пожидаєвої, Т. Семигіної, Т. Сили, О. Чуйко, С. Шандрук, Ю. Швалба та інших загалом наголошується на необхідності враховувати особливості соціальної роботи з різними групами населення. На муніципальне соціальне замовлення як інструмент розв'язання соціальних проблем на селі вказує А. Крупник. Досвідом роботи соціальних служб для молоді на селі, в тому числі мобільних консультативних пунктів, ділиться С. Толстоухова.

Цікавими в методологічному плані є погляди Т. Семигіної на особливості соціальної роботи в громаді, що спираються на закордонний досвід, який може бути адаптований і до наших умов [4].

Глибоких спеціальних досліджень, присвячених соціальній роботі на селі, немає, в той час як потреба в них стає все більш нагальною, зважаючи на стратегічний курс держави відродити українське село.

Метою статті є здійснення аналізу особливостей соціальної роботи у сільській місцевості на основі теоретичного обґрунтування наукової проблеми.

Основна мета соціальної роботи у сільській місцевості – вносити соціальні зміни в життя людини, її сім'ї, життя соціальної спільноти. Всі засоби соціальної роботи на селі мають бути використані задля досягнення благополуччя сільського жителя, розвитку ресурсів для задоволення індивідуальних, групових і суспільних потреб.

Соціальну роботу цілком можна назвати діяльністю в соціальній сфері з клієнтами, у яких виникли проблеми. Вони пов'язані і з зовнішньою стороною життя індивіда і внутрішньою. Соціальна робота як практична діяльність спрямована на підтримку, розвиток і реабілітацію індивідуальної і соціальної суб'єктності, які в єдності характеризують життєві сили людини.

До основних цілей соціальної роботи як професійної діяльності можна віднести збільшення ступеня самостійності клієнтів, їх здатності контролювати своє життя і більш ефективно вирішувати виникаючі проблеми; створення умов, в яких клієнти можуть у максимальній мірі проявити свої можливості і отримати все, що їм належить за законом; адаптація або реадaptaція людей в суспільстві, створення умов, при яких людина, незважаючи на фізичне ушкодження, душевний зрив або життєву кризу, може жити, зберігаючи почуття власної гідності й повага до себе з боку оточуючих. Тобто, основні цілі повинні зводитися до досягнення такого результату, коли необхідність у допомозі працівника соціальної сфери у клієнта відпадає [1].

Станом на 2017 рік сільських мешканців 13,1 млн. чол., але село не є чимось однорідним [5]. Вітчизняні соціологи Л. Шепотько, І. Прокопа, О. Максим'юк, взявши за основу такі ознаки, як чисельність, зайнятість та міграційний рух населення, виділяють дванадцять типів сільських поселень. Кожен із них вимагає особливого підходу в організації соціальної роботи [1].

Серед сільських поселень України майже 35% – малі села, а ще 25% – середні, де (на відміну від міст) організувати постійно діючу

професійну соціальну допомогу вкрай складно. Стає очевидною необхідність нестандартних рішень, нетрадиційних схем і процедур надання соціальних послуг. Йдеться, зокрема, про тісну співпрацю у цій справі з представниками місцевого самоврядування, медичних, освітянських, правоохоронних установ. Спираючись на народні традиції взаємодопомоги, колективної підтримки нужденних, відчуття морально-психологічної відповідальності громади за кожного, доцільно створювати з числа клієнтів самокеровані групи, групи самодопомоги, волонтерські осередки при школі, церкві, медичному пункті. Саме вони змогли б насамперед відгукнутися і надати першу соціально-психологічну допомогу тим, хто звертається у місті за «телефоном довіри», а також жінкам, підліткам і дітям, що зазнали насилля в сім'ї, особам з девіантною поведінкою, які схильні до суїциду, та інші.

Сучасне село зазнає на собі негативного впливу неструктурованості економіки, нормативно-правового хаосу, що призводить до його економічного і соціально-культурного занепаду. У цих умовах важливою проблемою є підготовка сільської дитини до життя в умовах економіки перехідного періоду, її адаптації та соціалізації [3].

У перехідні, як правило, кризові періоди суспільного розвитку, коли метою і призначенням соціальної політики держави є вироблення дієвої системи заходів із соціальної підтримки особливо соціально вразливих верств населення, сільське населення потрапляє у категорію соціальних груп, які потребують пильної уваги держави.

Україна ратифікувала міжнародні та європейські конвенції і декларації, які поки що здебільшого не знайшли свого відображення в нормах українського законодавства. Конституція України проголосила принцип пріоритету міжнародного права над національним, але у практиці соціальної роботи зреалізувати це складно [1].

Відносини у соціальній сфері регулюють закони України «Про основи соціальної захищеності осіб з інвалідністю в Україні» (1991 р., зі

змінами), «Про статус і соціальний захист громадян, які постраждали внаслідок Чорнобильської катастрофи» (1991 р., зі змінами), «Про зайнятість населення» (2013 р., зі змінами), «Про сприяння соціальному становленню та розвитку молоді в Україні» (1993 р., зі змінами), «Про запобігання захворюванню на синдром набутого імунodefіциту (СНІД) та соціальний захист населення» (2011 р.), «Про психіатричну допомогу» (2000 р., зі змінами), Кодекс законів про працю та ін. Вони визначають права представників соціально вразливих груп на отримання соціальної допомоги, зокрема на соціальне обслуговування.

Нормативно-правову базу також утворюють різноманітні положення, затверджені указами Президента України та постановами Кабінету Міністрів України, які визначають порядок діяльності певних соціальних установ: Типове положення про центри соціальних служб для молоді (2013 р., зі змінами). [3].

Нині головним органом, що здійснює координацію соціальної роботи на селі є сільський центр соціальної роботи з сім'ями, дітьми та молоддю, що прийшов на зміну мобільним консультаційним пунктам. Вони є соціальними закладами, уповноваженими державою здійснювати соціальну роботу із сім'ями, дітьми та молоддю відповідно до Закону України «Про соціальну роботу з дітьми та молоддю» в Україні (2001 р., зі змінами) як одного із перших нормативно-правових документів, які регулюють питання соціальної роботи. У загальних рисах зазначений закон окреслив принципи і форми роботи з цими соціальними групами. У ньому витлумачено поняття «обслуговування», «супровід», «реабілітація», уточнено поняття «профілактика» з погляду теорії соціальної роботи, упроваджено в обіг поняття «соціальне інспектування». Усі вони розглядаються як види соціальної роботи.

Закон України «Про соціальні послуги» (2003 р., зі змінами) регламентує права та обов'язки клієнтів соціальних служб і працівників,

які надають соціальні послуги, визначає структуру сфери надання соціальних послуг та управління нею.

Відповідно до Закону України «Про соціальні послуги» (2003 р., зі змінами) послуги можуть надавати різнопрофільні соціальні заклади:

- територіальні центри соціального обслуговування;
- установи і заклади тимчасового або постійного перебування;
- установи та заклади денного перебування;
- реабілітаційні установи і заклади;
- вдома (тобто за місцем проживання особи);
- стаціонарні інтернатні установи і заклади [6].

Перераховані вище соціальні заклади є релігійними, благодійними, муніципальними, державними. Соціальні послуги у недержавній сфері надають також і фізичні особи. Діяльність таких організацій здійснюється на підставі оформлення відповідної документації (ліцензії).

Науковці виокремлюють такі особливості соціальної роботи на селі:

1. Ціннісні орієнтації, психотип сільського жителя, який відрізняється певним консерватизмом, серйозністю, повільністю, схильністю до традицій, терпимістю, невеликими вимогами до побуту, дбайливим ставленням до природи. Потреби, інтереси, запити жителів села, зумовлені сільським способом життя, визначають зміст соціальної роботи, її форми і методи.

2. Соціальні умови життя, праці, побуту, дозвілля і, відповідно, проблеми, які породжуються цими умовами.

3. Особливості сільського соціального середовища, якому властиві відкритість життя кожної сім'ї, тісні сусідські зв'язки, збереження традицій общинних взаємовідносин, зайнятість населення переважно сільськогосподарською працею, близькість до природи [4].

Проте є багато факторів, які значно ускладнюють соціальну роботу на селі. Насамперед: обмежений доступ до послуг. Більшість сільських жителів мають обмежений доступ до таких соціальних послуг, як освіта,

охорона здоров'я, культура, соціальне забезпечення, психіатрична допомога тощо. Обмежений доступ жителів села до послуг інженерної інфраструктури – водопостачання, газифікації, санітарної очистки, електропостачання, телекомунікацій. Багато сільських жителів, переважно похилого віку, живуть у віддалених селах, де часто немає доріг, магазинів, медпунктів, телефонів. Відставання від міських зручностей у плані комунального влаштування помешкань і їх газифікації настільки очевидне, що дає змогу говорити про соціальну невлаштованість багатьох сіл [4].

Наступним фактором є низький рівень державної соціальної допомоги. Соціальні служби, як правило, розташовані у містах і райцентрах. Багато сільських жителів взагалі не отримують ніякої соціальної допомоги через брак в громадах професійно підготовлених кадрів, бездоріжжя, відсутності транспортних засобів. Часто соціальною роботою займаються люди недостатньо кваліфіковані. У сільських громадах дуже мало професійно підготовлених соціальних працівників, соціальних педагогів, у той час як потреба у розвитку соціальної роботи на селі найбільша. Послуги інших спеціалістів із соціальної роботи, психологів, психіатрів, лікарів-наркологів, дефектологів, юристів є недосяжними для сільських жителів [4].

Ще одним фактором є обмеженість джерел суспільної і приватної підтримки. У сільській місцевості дуже мало активно діючих суспільних організацій соціальної спрямованості. Іноді функцію соціальної допомоги населенню добровільно бере на себе якийсь інститут (школа, церква, сільський клуб, музей). Багато сільгосп підприємств, акціонерних товариств з огляду на важкий соціально-економічний стан відмежувалися від функціонування соціальних програм. Небагато на селі і представників нової соціальної ланки суспільства – підприємців, які здатні і бажають надати фінансову підтримку розвитку соціальної роботи на селі. [4].

Наступний фактор – це ізолюваність і територіальна віддаленість. Сільські жителі, які належать до однієї сільської адміністрації, часто, проживають на різних територіях, які дуже віддалені одна від одної. Їх значно складніше обслуговувати, враховуючи сільське бездоріжжя і транспортні проблеми. Територіальна віддаленість обчин скорочує можливості професійних контактів, спілкування соціальних працівників з колегами, обмежує їм доступ до нової літератури. Ці проблеми поглиблюються ще й тим, що лише небагато сільських обчин сьогодні пов'язані з містами інформаційно-телекомунікаційними зв'язками. Подібна ситуація може викликати у соціальних працівників відчуття ізолюваності і стресу [4].

Також вагомим фактором є відсутність конфіденційності. У невеликих містах, робочих поселеннях і тим більше селах неможливо підтримувати той рівень конфіденційності, який може бути забезпечений у містах. Соціальні педагоги, соціальні працівники, які проживають на території обслуговування сільської територіальної громади, мають неформальні, дружні відносини з клієнтами, відносини, які часто виходять за межі професійних зв'язків. Це утруднює дотримання професійних вимог конфіденційності [4].

Ще одним фактором є консерватизм і соціальна інертність. Сільські жителі у зв'язку зі своєю ментальністю і способом життя менш мобільні, ніж жителі міст. Вони важче перебудовуються, не так швидко пристосовуються до нових умов життя. Життя навчило їх недовірливо ставитися до новацій, які не завжди приводять до бажаних результатів. Багато з них звикли розраховувати тільки на власні сили. У цілому сільське населення відрізняється від міського низьким рівнем соціальної активності у відстоюванні своїх прав на поліпшення умов життя і більш високим рівнем організованості у період виборчих кампаній. [4].

Останім фактором є низький освітній рівень населення. Рівень освіти сільських жителів значно нижчий, ніж міських. Це зумовлює менш



вигідний стан сільської общини при залученні її до процесу соціального розвитку. Соціальні працівники, соціальні педагоги, особливо вихідці з міст, можуть відчувати труднощі через те, що не можуть захистити від жителів села своє особисте життя, їм важко пристосуватися до ситуації недостатньої анонімності особистого життя [4].

Зважаючи на це, основними напрямками соціальної роботи на селі є:

- виїзні консультації з розв'язання правових, соціально-психологічних, психологічних, соціальних проблем;
- заходи рекреаційного характеру для дітей та молоді;
- соціальний патронаж для дітей з інвалідністю;
- соціальний патронаж людей похилого віку;
- організація зайнятості сільської молоді;
- проведення просвітницької соціальної роботи серед дітей і молоді щодо попередження негативних явищ у молодіжному середовищі;
- проведення благодійних заходів і акцій [4].

Отже, на основі здійсненого аналізу можна зробити висновок, що стан соціальної роботи на селі має різкі зміни в економіці, політиці, соціальній сфері України порівняно з соціальною роботою в містах, що ілюструється навіть специфікою періодизації, яка висвітлює запізнілість забезпечення села державними соціальними послугами.

На сучасному етапі існують проблеми соціального обслуговування селян, пов'язані із слабкою фінансовою базою органів соціального захисту та слабким кадровим забезпеченням.

Тому важливо в систему професійної підготовки ввести систему інформації про село, а саме: поняття, функції і типологізацію сільської місцевості, проблеми розвитку сільських територій, концептуальні основи комплексного збалансованого розвитку сільської місцевості [1].

Подальшого розгляду потребує висвітлення особливостей соціальної роботи в українському селі за умов обмежених можливостей,

що примушує селян розраховувати перш за все на себе, на допомогу родини, сусідську взаємовиручку та селищні ради.

### **Список літератури:**

1. Введення в соціальну роботу / За ред. І. Григи. – К.: Фенікс, 2001. – С.95-123
2. Горілий А. Г. Історія соціальної роботи [Текст] : навч. посібник / А. Г. Горілий. – Тернопіль : Видавництво «Астон», 2004. – 174 с.
3. Соціальна робота в Україні: перші кроки / Під ред. В. Полтавця. – К., 2000. – 236 с.
4. Тюття Л. Т. Соціальна робота (теорія і практика) [Текст] : навч. посібник / Л.Т. Тюття, І. Б. Іванова. – К. : Знання, 2008. – 578 с.
5. <https://maanimocom/indexes/142544-naselenie-ukrainy>
6. <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/966-15>